

Misztótfalusi Kis Miklós

MAGA
MENTSÉGE

Szépirodalmi Könyvkiadó

BEVEZETŐ

ÍRTA

KLANICZAY TIBOR

Kétszázötven esztendővel ezelőtt, 1702-ben halt meg Tótfalusi Kis Miklós, a Mentség szerzője. Mikor halálának évfordulóján könyve ismét meg jelenik, akkor nemcsak egy régi magyar író harcos haladó írását becsüljük meg, hanem a legnagyobb magyar nyomdász munkásságát is. Tótfalusit, az íróit, nem is érthetjük meg Tótfalusi, a nyomdász és kultúr-munkás nélkül. Írói működése abból a küzdelemből nőtt ki, melyet a nyomdaipar fejlesztéséért folytatott. Életművét csak úgy ismerhetjük meg, ha visszapillantunk a könyvnyomtatás történetére is.

Évszázadokra volt szükség, hogy a könyvnyomtatás mai nagyszerű hivatását betölthesse. Nem is gondolunk már arra, hogy valamikor milyen keserves küzdelmekbe került ennek az iparnak a megeremtése, fejlesztése. Büszkéké lebetünk rá, hogy a könyvnyomtatás első századaiban a mi nyomdászaink is kivették a részüket ebből a munkából, ebből a harcból. Haladó hagyományaink között számon kell tartanunk azoknak a régi magyar nyomdászoknak a munkásságát is, akik a XVI. és XVII. században üldözést és állandó zaklatást vállalva, fáradhatatlanul küzdöttek a nyomdászat tökéletesítéséért, magyarországi elterjesztéséért, a kisemmizett, elnyomott nép kulturális felemeléséért a nyomtatott betű által. Különösen értékesnek kell tartanunk egy olyan nyomdász működését, aki egyben író is volt, aki a nyomdászat fejlesztése és a nép nevelése terén végzett munkáját izgalmas irodalmi alkotásban örökítette meg. Ilyen nyomdász és ilyen író volt Tótfalusi Kis Miklós, akinek írói munkásságához hasonlót a magyar irodalomban nem találhatunk.

Munkásságának idején, a XVII. század végén a nyomdászat hazánkban igen alacsony színvonalon állott. Alig néhány nyomda volt az országban, ezek is főurak, egyházi hatóságok felügyelete alatt működtek. Ez a feudális függés meg-

akadályozta a nyomdaipar fejlődését, mert a nyomdák csak az uralkodó osztály és az egyházak igen korlátozott igényeinek a kielégítésére törekedtek. A nyomdaipar elmaradottságára jellemző, hogy betűmetsző nem volt az országban, a matricákat külföldről kellett hozatni, a betűöntést is többnyire külföldön végeztették rendszerint igen silány anyagból.

A nyomdászat és általában az ipar elmaradottsága elsősorban az idegen megszállás következménye volt. Magyarország nagy része 150 éven keresztül a török hódítás áldozata. A XVII. század végén a török rablók helyébe Bécs zsoldosai jöttek, az egész ország a császári csapatok megszállása alá került és megkezdődött Magyarország teljes gyarmatosítása. A gyarmatosító hatalom a magyar uralkodó osztályra támaszkodott, és így az egyházi és világi földbirtokosok a császári csapatokkal versenyezve fosztották és zsákmányolták ki a jobbágyságot. A parasztság ellenállása azonban évről évre erősödött az idegen megszállás és a feudális elnyomás ellen. A század végén több parasztfelkelés lángolt fel, 1703-ban pedig a parasztok tízezrei sereglettek Rákóczi Ferenc zászlaja alá, hogy kiverjék a német hódítókat.

A parasztság mozgalmainak a fellendülése, az osztályharc kiélesedése, a kulturális életben is haladó törekvéseket eredményezett. Különösen az ország keleti részén és Erdélyben számos író és tudós vállalta a harcot a nép ügye mellett. A háborúk folytán egyetlen csatatérre változott, kifosztott országban akadtak olyan férfiak, akik a kulturális emelkedés egyik fő eszközeinek, a nyomdászatnak a megújulását sürgették. Ezek közé tartozott Pápai Párizs Ferenc, a híres erdélyi tudós, aki egy tebenséges jobbágyfiút, az akkor már a fogarasi iskolában tanító Tótfalusi Kis Miklóst, rábeszélte, hogy tanulja meg a nyomdász mesterséget, mert ezzel szolgálhat legjobbat hazájának. Kis Miklós vállalta ezt a hivatást és olyan tökéletességre tett szert, hogy a leghíresebb európai nyomdászokhoz, Aldus Manutiushoz, Elzevirhez hasonlították, sőt a XVIII. században a magyar irodalom egyik szerény munkása, Bod Péter, ezekenél is kiválóbbnak tartja, mert „nem atyjáról maradt gazdagsággal folytatta a mesterségét, hanem a maga metszésbeli mesterségével kereste a gazdagságot s folytatta közhaszonra a szükséges jó dolgot“.

A XVII. század derekán egyedül a tanítói vagy papi pálya útján lehetett szabadulni az elviselhetetlen jobbágsorsból. Tótfalusi is ezt az utat követte. A híres nagyenyedi főiskolán haladó szellemű tanárok tanították, akik a magyar nevelésügy úttörő harcosának, Apáczai Csere Jánosnak a törekvéseit igyekeztek valóra váltani. Az iskola eredményes elvégzése után fogarasi tanító-éveit arra használta, hogy pénzt gyűjtsön külföldi tanulmányokra. 1680 őszén, harmincéves korában kelt útra, hogy Hollandia egyiketemén megszerezze a papi képesítést és elsajátítsa a nyomdász-mesterséget. A nyomdászat megtanulására Pápai Páriz Ferencen kívül többben is buzdították, mivel Erdélynek ekkor nem volt magyar nyomdásza. Megfelelő nyomdászbiányában még a Karolyi-féle biblia új kiadását is külföldön kellett kinyomtattatnia az erdélyi református egyháznak. A nyomdászat iránt érdeklődő Tótfalusi hollandiai utazása éppen kapóra jött: megbízták őt, hogy Amsterdamban lássa el a magyar biblia nyomtatásának felügyeletét és a korrigálás munkáját.

Hollandiában beiratkozott az egyetemre, de hamarosan rájött, hogy a nyomdász-mesterség egész embert kíván. Egy-szersmindenkorra abbahagyta a teológiai tanulmányokat és a nyomdászat akkori központjában, Amsterdamban hozzálatott a nyomdaipar összes titkainak, mindenekelett pedig a betűmetszés tudományának a megtanulásához. Kitűnő mesterré képpezte magát. Néhány év alatt világhírű betűmetszővé vált. A biblia ügye azonban nem nagyon haladt előre, mert nem küldték Erdélyből a pénzt és különféle intrikákkal állandóan akadályozták Tótfalusi munkáját. Ekkor elhatározta, hogy ezt a nagy vállalkozást saját költségén viszi végbe. „Hozzáfogok én egy szegény-legény lévén és megmutatom, hogy egy szegény-legénynek szíves devociója többet térszen, mint egy országnak immel-ámmal való igyekezeti“. Ehhez a munkához azonban pénz kellett, ezért mindenekelett ezt igyekezett biztosítani.

Mint már elismert, kitűnő betűmetsző könnyen kapott megrendeléseket. Dolgozott Anglia, Svédország, Németország, Lengyelország számára, megrendelői közé tartozott a toscanai nagyherceg és a pápa. Sőt a távoli Örményország és Grúzia is igénybe vették szolgálatát. Ő készítette el az első nyomta-

tott grúz betűket, az ő betűivel készültek az első nyomtatványok Sztálin anyanyelvén. Vagyon, gazdagság, fényes jövő várt a magyar nyomdászra külföldön. „Néha tárgoncával voltak a pénzt szállásomra“ — írja. Az így szerzett óriási jövedelmeket a biblia kinyomtatására fordította.

Az a szívósság és áldozatkészség, amit Tótfalusi a biblia új kiadásának megteremtésére fordított, nemcsak a vallásos ember buzgóságából fakadt. A biblia a még vallásos szemléletű XVII. században a műveltség egyik legfőbb forrása volt. Ennek a könyvnek a kinyomtatása ezért nemzeti művelődési közügy. Tótfalusi ennek tudatában így kezelt munkáját a lehető legtökéletesebben elvégezni. Mivel a korábbi bibliakiadások hemzsegték a hibáktól, ő nemcsak egyszerű nyomdász munkát vállalt, hanem a fordítást összevetette az eredeti szövegekkel és egy egész sereg javítást hajtott végre a magyar biblián. A könyvet díszes kiállításban készítette el, bibliája valóságos tipográfiai remekmű.

A vallásos és a nemzeti-művelődés icélyzet mellett a biblia kiadására Tótfalusit még egy harmadik szempont is sarkalta. Ő a műveltséget elsősorban a néphez akarta eljuttatni és ezért a biblia elé írt előszavában annak a kívánságának ad kifejezést, hogy a könyv jusson el a parasztok, a nők és az ifjak kezébe is. Ez a célkitűzés irányítja egész életében, egész további munkásságában. A nép nevelője akar lenni és ezért nem vakította el a külföldön elért hatalmas siker, a továbbiakban sem cserélte fel a haza áldozatkész szolgálatát a hollandiai jóléttel.

Az Erdélyből érkező riasztó hírek csak megerősítették abban a szándékában, hogy mesterségével hazáját szolgálja. 1684 nyarán kelt levelében kijelenti, hogy mennél nagyobb veszedelemét és romlását hallja hazájának, annál inkább erősödik benne az a szándék, hogy kész legyen minden fáradságát és munkáját arra fordítani, „hogy édes nemzetemnek ily nagy megkísértésében az én hivatalom szerint valamit használhassak“.

Nagy tervekkel indul hazafelé 1689 őszején. Egy korszerű, nagy, magyarországi nyomda felállítását tervezi, hogy ne kelljen a magyar nemzetnek a külföld után „sombfordálni“. Vírágó nyomda azonban csak úgy képzelhető el, ha vannak

böven, akik a könyveket olvassák. Magyarországon azonban a parasztság ki volt zárva a műveltségből, az írás-olvasás tudományából. Tótfalusi ezért már Hollandiából hadat üzen az „írásstudatlanság mocská“-nak. „Én azt akarnám, — írja egy yik levelében — igyekezetemet és munkámat tőle nem szánnám, hogy a mi nemzetünk ne maradna abban a nagy írástudatlanságban, melyben eddig, hanem a magyar iskolák virágzózanak, hogy mind gyermekek, asszonyi állatok, városiak, falusi parasztok olvasni tudnának.“ Tudta tehát jól, hogy ahhoz, hogy bibliáját, valamint egyéb könyveit a nép olvashassa, előbb meg kell tanítani olvasni. Látja azt is, hogy a parasztokat azzal igyekeznek kizárni az iskolázás lehetőségéből, hogy tanítási nyelvül a latint használják. Sikra száll ezért Zsoltár-kiadásának bevezetésében Apáczai Csere János követelésének megvalósításáért, a magyar nyelvű iskoláztatásért. Apáczai és Tótfalusi, a magyar jobbágyság két kiváló képviselője olyan célokat tűz ki, melyekről az országgyűlés csak 150 év múlva, a reformkorban kezd tárgyalni.

A könyvek drágaságában látja az írástudatlanság másik okát. A könyvek olcsóbbá tételét, a példányszámok növelését határozza el. Ha sok olcsó könyvet lehet kiadni és a széles néptömegek is el tudják azokat olvasni, akkor tekinti majd munkáját eredményesnek. Zsoltár-előszavában ezt olvassuk: „a tudós emberek által sok szép könyvek bocsáttatván a világra, kiváltképpen az ő magok nyelveken, s a nép is a könyveknek szeretője és becsülője lévén, azoknak olvasása által ugyan elárad köztök a tudomány“. A nép között elárasztani a tudományt, a nép nyelvén, ez Kis, Miklós életének a célja. Ez vezérli nyomdász-munkássága során, ez teszi íróvá.

Miután Kolozsváron megtelepedett és berendezte nyomdaműhelyét, egy yik első kiadványaképen egy magyar ábécés könyvet adott ki, melyről úgy gondolta, „hogy a parasztok mind olvasni tudókká lesznek“ általa. A nyomdász abban az időben nemcsak megrendeléseknek tett eleget, hanem egy személyben kiadó is volt, aki saját kezdeményezéséből adott ki különböző könyveket. Tótfalusi elsősorban iskolakönyveket bocsátott közre. Hogy ezek minél olcsóbban jelenbessenek meg, javaslatot tett: az összes iskolák egyezzenek meg a tanítási anyagban, hogy így egységes tankönyveket, nagy példány-

számban, olcsón lebesse nyomtatni. Ez a javaslata persze süket fülekre talált, hiszen az uralkodóosztálynak egyáltalán nem volt szándéka elősegíteni, hogy bárki olcsón hozzáfuthasson a tankönyvekhez. Egyszerűsége, olcsó tankönyveket adni a nép kezébe, ez csak a nép érdeke. Tótfalusinak ezt a követelését csak a népi demokrácia váltotta valóra.

Nyomdája a korabeli viszonyokhoz mérten igen termékeny volt. Kilenc év alatt kb. 100 nyomtatványt adott ki és ezek között igen terjedelmes munkák is vannak. Ez a szám igen jelentősnek tűnik, ha figyelembe vesszük, hogy milyen körülmények között kellett dolgoznia. Azt remélte, hogy virágzó vállalatot fog kiépíteni, de néhány év múlva keserűen kellett megállapítania: „soba nem volt, talán nem is lesz ennyi ideje a tipográfának, mint a nyomorult időben: melyben a szegényember csak az adónak tehesse szerét, és egyébként, ami nélkül nem lehet, felejtje a könyvet, mely nélkül — gondolja — el lehet. Néha a szegény ember eljő sokadalmi alkalmatossággal, és nézegetvén a könyveket, ezt mondja: majd a vásárba megyek, és ha pénzem marad, visszajövök, s megveszem ezt vagy amazt; annakutána osztán soba nem látjuk.“ A reményeiben csalódott nyomdász és kultúr munkás szavai ezek. Hiába adta olcsón a könyveit, a népek ehhez sem volt pénze. Erdélynek német megszállásával annyira fokozódott a „föld népének nyomorgatása“, hogy Kis Miklós törekvéseinek hajótörést kellett szenvednie. „A pénz elszűkölt“, állapítja meg a Mentségben, elpanaszolva, hogy hasznát nem hoz a nyomdász mesterség; csak azért folytatja, hogy „irtóztató barbárságba ne kerüljön a nemzetség“. Sokan tanácsolják, hogy hagyja ott ezt a reménytelen foglalkozást és menjen inkább gazdálkodni, de hivatásához, céljaihoz élete végéig hű marad.

A feudális rendszer és a Habsburg-elnomás azonban nemcsak Kis Miklós munkásságának társadalmi bázisát tette tönkre, de mindent megtett, hogy akadályozza munkájában. Eredetileg egy mindenkitől független, önálló nyomdát akart létesíteni, és ezért mikor az erdélyi urak kétszáz aranyat küldtek neki Hollandiába a hazatérés költségeire, azt csak bosszas rábeszélésre fogadta el, mert tartott tőle, hogy az ajándék elfogadásával szolgává akarják tenni. Hazatérése után

az egyházi és világi hatóságok különféle kedvező ígéretekkel rávétték, hogy új önálló nyomda alapítása helyett vállalja el az erdélyi református egyház nyomdájának a vezetését és szervezze azt újjá. Megígérték, hogy biztosítják számára az egyházi személyeknek járó kiváltságokat, megfelelő bázist bocsátanak a rendelkezésére, családjá és munkásai adómentességben részesülnek.

Mind Ezek azonban csak ígéretek maradtak. A helyiségből, amit kapott, rövid idő múlva ki kellett költöznie, mert azt valamelyik kolozsvári pap szelteme ki lakásul. Hosszas buza-vona után jutott végre megfelelő bázisra, de azt először át kellett építenie. Adómentesség helyett a város a legkülönbözőbb furfangokkal igyekezett mind tőle, mind munkásaitól minél több adót beszélni. Bár szabad kezet adtak neki a nyomda irányításában, az egyházi hatóságok mégis minduntalan beleszóltak a nyomda belső ügyeibe. Hiába igyekezett megmagyarázni annak a szükségességét, hogy a nyomtató és a betűöntő-műhely egy helyen legyen, a kolozsvári egyháztanács ezt fölöslegesnek tartotta, mert régebben nem így volt szokásban. Hiába magyarázta, hogy a nyomda régi elkopott betűit már nem lehet használni, mikor azokat beolvasztotta, az egyház ugyanakkor pocskolásával vádolták. Erdélyben ekkor nyomtatásra alkalmas papírt nem gyártottak; a papírt a Felvidékről kellett drágán hozatni, de ez is rossz minőségű volt, gyakran nagy késésekkel érkezett meg. Hiába hangsúlyozta Tótfalusi egy új, korszerű papírmalom létesítésének a szükségességét és hasznos voltát, nem adtak neki nyersanyagot és így ez a terv sem sikerülhetett. Sokáig sorolhatnánk azokat a kisebb-nagyobb akadémikuskodásokat, melyekkel nyomdájának a működését lépten-nyomon hátráltatták. A sérelmek ellen az országgyűlésen keresett orvoslást. De mit várhatott az osztályához hű jobbágysarj az urak országgyűlésétől? Hamarosan ráeszmélt, hogy semmit sem. Az urakhoz trott egyik kérvényében így fakad ki: „Mit várom mégis tovább a Nagyságok audienciáját? Ennyi ideig itt tekergésemmel nem tudék egyebet elérni, hanem hogy az urak közül egyik a másikhoz igazt, mint egy bolondot. Mintegy regalistának minden országgyűlésen ott kell nekem lötyögnöm, fityegnem, s ugyan példabeszéddé löttem már ezért az embereknél: mintha tőlem az

szinte úgy meglehetne, mint mástól, akinek vagy hivatala hozza, vagy valami érdeke van benne; bolott én itt mintha tövisen ülnék mindenkor, midőn otthón két officinám az én jelenléte-
met — jól akarván dolgozni — igen megkívánják“.

Alkotómunka helyett idejének jórészét a hivatalos köze-
gekkel való harcok, pörösködések rabolták el. Pedig minden
percet fel akart használni úi betűtípusok készítésére, a szedés
korrigálására, a nyomdai munka irányítására. „Nem lehet én-
nekem nag yobb tolvajom, mint aki az én időmet eltolvajolja“
— írja elkeseredetten. Hiszen, ha nem kellene állandóan hiva-
talo s üg yekben szaladgálnia, akkor is alig bírná a munkát.
Ő maga állapítja meg, hog y csak a korrekcióra elvégzése eg y
teljes ember munkáját kívánná. Ő pedig azonfelül, hog y nyom-
dájának vezetője, betűmetszője, korrektora volt eg y személy-
ben, ellátta mindazt a munkát, ami ma eg y kiadvállalat
feladata.

Mikor első könyveit kezdte nyomtatni, észrevette, hog y
a mag yarországi kiadványokban a legteli sebb össze-visszaság
uralkodik a helyestrás terén. A helyestrás következetlensége a
mag yar nyelv rontását eredményezte. Mindenki saját nyelvjá-
rása szerint írt, eg yéni helyestrást alkalmazott, de azt is ál-
lándó ingadozásokkal. Ez megnehezítette a könyvek olvasha-
tóságát, érthetőségét. Tótfalusi pedig közérthető könyveket akart
kiadni, hog y bárki megértbesse azokat. Ennek érdekében eg yik
főfeladatának tekintette a helyestrási elvek következetes végig-
vitelét. Tanulmányozni kezdte a mag yar nyelv törvényeit
és arra törekedett, hog y a tájnyelvi alakokat, kifejezéseket
kiküszöbölve elősegítse az eg ységes irodalmi nyelv kialakítását
és ezzel eg yütt az eg ységes helyestrást.

Eg y helyen kifejti, hog y a nyomtatott betűt a legtöbb
ember szentnek tekinti. Ha nyelvi szempontból rosszak a nyom-
tatványok, akkor az olvasók is átveszik a hibákat és tovább
terjesztik. A nyomdászokra tehát ezen a téren is nag y fele-
lősség nehezedik. A helyes mag yar beszéd és írás akkor ter-
jedhet el az egész országban, ha a nyomdászok nyelvünk bűvárai,
a nyelvbhelyesség propagátorai lesznek. Az idő igazolta a nag y
mag yar nyomdász helyestrási elveit. Legtöbb esetben a ma is
használt helyestrási formák mellett döntött. Íg y pl. bevezette
az idegen szavak mag yaros helyestrással való közlését, azzal

igazolva eljárását, hogy azok is el tudják olvasni, akik nem tudnak latinul. Az utókor ezt az eljárását is igazolta. Tótfalusi eljutott tehát a nyelvi baladás szolgálatáig, mert nem valami szűk kasztnak, hanem a népnek az érdekeit tartotta szem előtt.

Helyestrási elveinek megfelelően az összes általa sajtó alá rendezett kiadvány helyesírását kijavította. De nemcsak a helyestrásra, hanem könyveinek tartalmára is nagy gondot fordított. Az eléje kerülő kéziratokban a téves adatokat, nyelvtani hibákat, értelmetlen mondatokat, a rossz stílust kijavította. A szerzők bálásak lebettek gondos lektori munkájáért. Pápai Páriz Ferenc, a nagy tudós mindig örömmel vette, hogy tévedéseit helyreigazította. De nem így az egyházi emberek. A kolozsvári papok fel voltak háborodva azon, hogy a nyomdász az ő „bölc” írásaikon változtat. Hídba bangsúlyozta Kis Miklós, hogy milyen ártalmas, ha a tankönyvek tele vannak hibákkal, a kolozsvári pap azt felelte erre: a gyerekek, ha felnő, majd rájön azokra a hibákra, és az életben jól megtanulja.

Az egyház a legjobban azon bördült fel, hogy Tótfalusi még olyan „szent” könyveket is, mint a biblia és a katekizmus, kijavítani merészelt. A dogmatikailag vaskalapos és a „tudományukra” büszke, öntelt kolozsvári papok és tanárok most már egyre fokozták a hajsztát, a bátor, elvbű nyomdász ellen. Szatmárnémeti Sámuel, a kolozsvári egyházi tanács egyik lehangosabb tagja szemébe is mondta, hogy nem szereti a tudós tipográfust. Misztótfalusi önérzetesen felelt ezekre a kifogásokra és gáncsoskodásokra, bangsúlyozva tanulmányait, tanítói múltját. Ellenfeleinek hiúságát azonban sértette Kis Miklós tudása, „bitvány vasművesnek” nevezték, nem tartották magukhoz méltó embernek, mert ő nem prédikál. „Mintba csak abban állana a virtus” — vágott vissza a nagy könyvnyomtató.

A „református klérus” tagjai odáig mentek irigységükben és elvakultságukban, hogy családi boldogságát is fel akarták dúlni, majd pedig nyíltan kifejezték azt a vágyukat, hogy minél előbb üsse meg a guta a sok bosszankodásban.

Arra törekedtek, hogy tönkreteg yék a baladás bátor harcosát. Megígérték kezdetben, hogy a nyomdát teljesen a belá-

tása szerint vezetheti, de mikor látták, hogy újításokat vezet be, reformokat hirdet, minden eszközzel meg akarták akadályozni önálló működését. Miután pedig nyomdászai munkája elé megszámlálhatatlan akadályt gördítettek, azszal kezdtek vádolni, hogy nem dolgozik, nyomdája keveset termel, kiadványai nem elég szépek. „A tollamat kitepték... és azért cirmolnak, hogy csak ballagok a földön” — jegyezte meg erre keserűen.

Az országgyűlés uraival, a város vezetőivel, az egyházi tanács tagjaival azonban még korántsem ért véget ellenségeinek a sora. Hátra van még a német császári katonaság. Ez pedig beszállásolást, rablást jelentett a kolozsvári polgárok számára. Tótfalusi elpanaszolja, hogy irigyei előszeretettel irányították a német tiszteket az ő házához, mondván, „hogy az jó kvártély”. Bár a városi tanács megígérte, hogy házába és munkásainak a lakásába nem fognak katonaságot beszállásolni, ez mégis megtörtént. Az ellenszegülő nyomdászt a német parancsnokság egy alkalommal a vártára vitette és megfenyegette. Joggal írhatta a kolozsvári tűzvészről szóló Siralmas panasz című versében ezeket a sorokat:

Ó szegény megromlott,
Porhamuba szállott,
S már szinte elalélt nép,
Melyet az idegen
Nemzet is szertelen
Paskol s rongál, mint a csép, —
Sorsod ki ne szánná?
Aki nem sajnálná:
Volna merő bálványkép.

E miatt is meggýült a baja a batóságokkal, németellenes izgatás címen.

Nem csodálhatjuk ezek után, hogy ezt a rengeteg méltatlanságot elszenvedve többször arra gondol: itthagya az országot, — hiszen állandóan visszaemlékezhetett azokra az éveire, amikor tiszteletben, hírnévben, gazdagságban volt része. Egy alkalommal szemébe is vágja a feudális országgyűlés tagjainak, hogy számára már nem maradt más hátra, mint „mindazt, valamit annyi esztendők alatt annyi költséggel

és véres veritékemmél a hazá basznára készttetem, mind öszve-
rontván, még a port is leverjem a lábamról mondván: nem
méltó ez a hely énhozzám. Amerre a végzet vezet, bujdosásra
indulván, az erdélyi méltóságoknak hitleveleket . . . kopjabeg yére
függesztvén, valahol járok-kelek Európában, teli szájjal bar-
sogjam ezt: ez az erdélyieknek hitek, így s így nyomortot-
ták meg a hazája javára teljes lélekkel igyekező szegény legényt⁴⁴.
De ez csak az indulat birtelen kitörése maradt. A hazai föld
iránti mélységes szeretete és ragaszkodása nem engedi, hogy
elhagyja az országot. Ebelyett a harcot választja: „tebát az
egész világ ellenem vagyon, és kígyót-békát kiálthat rám . . .
azaz senki sincs, aki jól ítélne felőlem. Mely ha úgy vagyon,
méltó felkelnem és lábomat megvetnem hogy . . . az egész világ-
gal szembezálljak⁴⁵“.

Egyetlen fegyvere van: a nyomtatott betű. Ezt ragadja
meg és megtírja, kinyomtatja Apologia című művét (1697).
Itt még türelmesen jár el, latin nyelven írja a könyvet, ellen-
ségeit még nem nevezi meg név szerint és egyelőre csak helyes-
trási újításaiért száll síkra, azokat védelmezi meg. Ellenségei
erre még dühödtebb támadásokkal válaszoltak, még fokozot-
tabban igyekeztek munkáját megbénttani. Élesebb fegyverre
volt szükség. Most már magyar nyelven, hogy a nép is olvassa,
és a konkrét tényeket elősorolva, ellenségeit megnevezve írja
meg bíres könyvét 1698-ban, a Mentség-et.

Ezzel a könyvével a magyar írók sorába lépett, és a
feudalizmus izgóhangú vádiratát írta meg. Egy nyomdász sor-
sán keresztül bemutatja, hogy Habsburg-uralom, feudális ural-
kodó osztály és az egyház hogyan fojtja meg, mint egy
százkarú polip, a magyar nép nagytehetségű fiát, akinek ne-
vét szárnyára vette a hírnév és országbatárokon keresztül is
ismertté tette. A baladás szolgálataért, hazaszeretetéért meg-
yalázott, tönkretett ember fellebbez itt a néphez, a világ köz-
véleményéhez, és az utókorhoz.

Tudomására hozza mindenkinek, hogy kicsoda ő tulajdon-
képpen. A jó mesterembert csak a jó mesterember ismerheti
meg, és mivel ilyen mesterember a hazában több nincs, kény-
telen saját maga megismertetni munkáját. A valóságból vett,
eleven, színes képekben vonultatja el előttünk a nyomdász küz-
delmes életét. A szédítő sikerek éveit és a maradiság és bu-

taság ellen vívott kétségbeesett harcok évtizedét. Tiszteletet és megbecsülést követel mestersége számára. „Nem kisebb dolog jól nyomtatni, mint jól prédikálni“ — veti a papi talárra oly határtalanul büszke ellenfeleinek a szemére. Hangsúlyozza, hogy nem fog megbátrálni az egyházi tekintély elől, mert a religio, a vallás „sokszor a megveszett és megvesztegető szívének“ a palástja. A kolozsvári egyháztanács tagjait és a velük „egy voxban“ lévő urakat és németeket teszi felelőssé azért, hogy nem használhatott a népnek szándékai szerint.

Felháborodva idézi ellenfelének, Szatmárnémeti Sámuel tiszteletes úrnak a véleményét, aki szerint „amivel a mi atyánk megérték, és amiben születtek és holtak meg, csak abban maradunk mi“, „nem szükség nekünk tovább iparkodnunk“. A maradiságnak ezzel a rosszbizemű hirdetőjével szemben a haladás mellett tesz hitet. Sobasem volt ennél ártalmasabb vélemény, bangoztatja. Így kellene megkötni az emberi elmét? — kérdezi. „Avagy nem jó-e, hogy a mesterségekhez többet többet találnak? Micsoda volt elsöben a tipográfia, micsoda a puszka találmány? Avagy nem fokozatosan mentenek-e a tökéletességre?“

A Mentség lapjairól a feudális elmaradottság megdöbentő képe bontakozik ki. A legelemibb iparcikkeket is külföldről kell hozatni, mert nincsenek itthon jó mesteremberek. Két arasznyi drótot érdemesebb Bécsből hozatni, mert ha két pénz ára munkát kell elvégeztetni egy iparossal, tíz pénz értékű az az idő, amennyi az utánuk való járkálással eltelik. A mesterembereket egyszer a kormányzó, máskor a kapitány rendeli munkára, vagy a céh küldi őket a temetőbe sírt ásni. És ha végre elkészítenek valamit, az is rosszul sikerül, mert senki sem tördöki a mesterségek, az ipar fejlesztésével.

Pedig az volna szerinte az ország vezetőinek, a királyoknak a feladata, hogy népük előmenetelét segítsék elő. „Nem is csak az valósággal a hatalmasságoknak tisztek, hogy az alattok valókat porciózással s egyéb terbekkel kimerítsék, és így csak rontsák, hanem, hogy azokat valami jöban építeni igyekezzeik.“ De ezzel szemben, aki kezdeményez, aki példát akar mutatni a jó mesterségek meghonosításában, hogy ne kelljen minden „bécsi késért, ollóért, krakkói cérnáért“ kihordani a pénzt az országból, azt nembogy támogatná a

batalmasságok, hanem elgáncsolják. Keserű gúnnyal írja, hogy példa akart lenni „e nemzetben sok jóra“, de másra lett példa, mert mindenki azt fogja mondani: „imé ez a közönséges jót addig űzte, hogy mindenéből kifogyott: bolond volna azért, aki az ő nyomdokait követné“.

A Mentség-ből megismert főurak és papok kultúraellenessége szükségszerű következménye a hanyatló feudalizmus rothadtságának. Az uralkodó osztály tudja, hogy a gazdasági fejlődés és a kultúra emelkedése egyre kevésbé egyeztethető össze a fennálló gazdasági és társadalmi viszonyokkal. A nyomdai par megerősödése, az irástudatlanság megszüntetése a feudális uralkodó osztály gyengítését jelentenék. Ezért fordul olyan elvakult gyűlölettel a haladó eszmék olyan hirdetője ellen, mint Tótfalusi Kis Miklós. Ezért árulja el ez az uralkodó osztály az ország függetlenségét is: elűri a német hódítást, mert a német zsoldosok jó szövetségeseek — a nép ellen. Aki szemléltető irodalmi leírást akar látni arról, hogy egy korhadó társadalmi rendszer hogyan válik a termelőerők és a művelődés fejlődésének a gátlójává, az olvassa el a nagy nyomdász vádiratát.

A Mentség új kiadásának bevezetéseként szándékosan helyezzük előtérbe Kis Miklós küzdelmes életét, a haladás ellenségeivel vívott harcát. Őt ez a küzdelmes élet, mesterségének és a népnek a szeretete, a harc tette tróvá. A szenvedések, a csalódások, a megaláztatások és az ezekre válaszul kirobbanó szenvedélyes gyűlölet volt szükséges ahhoz, hogy a Mentség létrejöbessen. Harci eszköznek szánta művét, melyre gyorsan szüksége volt és ezért nem ért rá ezt a fegyvert lassú gondos munkával kikovácsolni. Igazolni önmagát, megvédeni becsületét, leleplezni ellenségeit: ez volt a célja; irodalmi babérokra nem törekedett.

Hiába próbálnánk meghatározni, hogy milyen műfajt képvisel a Mentség. Látszólag emlékirat, önéletrajz. Meg akarja ismertetni önmagát, elmondja élettörténetét, viszontagságait. Ezt azonban nem rendszeresen, időrendi sorrendben adja elő. Néha ugyan elkezd történetet írni, de hamarosan megszakítja az elbeszélést, átugrik más témára, nem belső művészi megokoltsággal fűzi tovább mondanivalóját, hanem az indulat tereli figyelmét egyik kérdéstről a másikra, egyik élményről a má-

sikra. Látszólag vitáirat, röpirat ez a könyv. Előadja önédelmét, felsorolja mindazokat az érveket és tényeket, melyek álláspontját, eddigi tetteit igazolják és másrészt támadólag lép fel ellenfeleivel szemben, egymás után vágja elébük aljasságuk, rosszakaratuk bizonyítékait. Érvelését azonban nem logikai rendben fejt ki. Időnként sorszámokkal ellátva elkezd sorolni a vádjait, de azután túllépi az ilyen keretet, nem tudja tárgy szerint, problémák szerint rendezni anyagát és így megszerkeszteni röpiratát. De nem is akarja, nem is törekedik erre. Úgy hat írása, mint a kirobbanó panasz, a vita hevében spontánul feltörő harcos vádbeszéd. Az indulat, a szenvedély irányítja tollát, nem a racionális elgondolás.

Ez az indulat, ez a hevesség rendkívül csapongóvá és egyenetlenné teszi a művet. Mikor az olvasó kezébe veszi a Mentséget eleinte csak kusza összevisszaságot lát benne. Ele-tének egy jelenetét eleventti fel az egyik oldalon, majd a következően hosszú felsorolást ad arról, hogy milyen nyelvtani hibákat javított ki valamelyik általa sajtó alá rendezett könyvben. Szemvedélyes, szinte szárnyaló kirohanások a nép ellen-ségei ellen, majd az üzletember pontos kalkulációi egy-egy könyv kiadásának pénzügyi kihatásairól; kis anekdotikus jelenet a piaci kofa és a német katona esetéről, majd a teológiai műveltség hangsúlyozása, a bibliai idézetek halmaza: így váltogatják egymást a legkülönbözőbb mozzanatok, a legeltérőbb részletek a Mentség lapjain.

Mi teszi ezt a munkát mégis sokkal többé, mint egy rosszul szerkesztett dokumentum-irat? Minek köszönhető, hogy a Mentséget végigolvasva irodalmi élményben van részünk?

Csak az egyes jelenségek mechanikus egymásutánja mutat kusza egyveleget, de emögött határozott egységet érzünk. A teológiai magyarázattól a lírai önvallomásig, a szinte jogász-i érveléstől a társadalom és a saját életéből vett úgy-úgy meg-ragadott kis jelenetekig mindent egyaránt összetart, egy-é for-raszt a szenvedélynek a heve, az erkölcsi szilárdság, az igaz-ságnak az ereje. A Mentség minden sora mögött ugyanannak az embernek a szenvedélyes vergődését érezzük, akkor is, ha nem önmagáról beszél. Így az egész művet szinte lírai hang hatja át, valami izgató feszültség, amely egészen közel hozza egymáshoz a látszólag igen eltérő részleteket is.

De nemcsak hangulati egységet figyelhetünk meg Tótfalusi művében. A széteső szerkezet, az eltérő jellegű epizódok és magyarázkodások mögött alapvető tárgyi egység is van. Akármiről olvasunk, mindig ugyanannak az embernek, ugyanazzal a társadalommal való viszonyáról van szó. És ez a viszony — bár egy szélsőségesen egyéni eseten keresztül tárul elénk — tipikus viszony. Tótfalusi Kis Miklós életéhez hasonlót nem találunk, ha azokat a konkrét eseményeket és jelenségeket figyeljük, melyek pályáját jellemzik. Ha azonban általánostunk, ha azt vesszük szemügyre, hogy milyen sors vár a nép egy olyan fiára, aki a feudalizmus hanyatlása korában polgárrá küzd fel magát, de nem szakad el a néptől, akinek polgári emelkedése, üzletének fellendülése, egyéni gazdagodása elválaszthatatlan a nép felemelésének, a haladásnak ügyétől, akkor megtaláljuk azokat a mélyebb társadalmi összefüggéseket, melyek — a haladó erők adott gyengesége folytán — menthetetlenül a bukásba hajszolják az ilyen embert.

A Mentség figyelmes olvasója nem múló impressziókat, hanem mélyen az elméjébe vésődő képet kap egy becsületes hazafinak és egy mélységesen romlott társadalomnak a harcáról. Ez a harc, Tótfalusi Kis Miklós élete, izgalmas regény. De nem az író formálta azzá, hanem ihlyenné lett maguknak az eseményeknek a sodrában. Az író nem dolgozta ki ezt a nagyszerű témát, hanem szeretettől és gyűlölettel feszülő indulatában egyetlen nagy lélekzetvétellel elénk dobta. Árad belőle a szó, gyakran alig tudja mondatait befejezni, egy-egy gondolatsorát lezárni. Ez a lendület a könyv elejétől a végéig tart, de nincs is vége. Befejezi trását, de rögtön utána hozzátcsol még néhány kiegészítést és utolsó szava végül is ez: *etcetera, satöbbi.*

Befejezetlennek, nyersnek érezzük a könyvet, darabosnak, nehézkesnek a stílusát, de nem is esztétikai műélvezet céljából vettük a kezünkbe, hanem az igazság szépsége miatt, és ez kárpótol minden másért.

Harcos kiállás volt a Mentség megírása. Tótfalusi minden erejét összeszedte, hogy kiöntse vádjait ellenségeivel szemben. A papsággal mégcsak bírta volna a harcot, de a feudális urak nem tűrték, hogy kesztyűt dobjon nekik egy senki-bázi nyomdász. Az ekkor már súlyosan beteg ember megtört,

tovább nem tudott ellentállni. Könyve visszavonására, a megsértett személyek megkövetésére és egy visszavonó irat kinyomtatására kényszerítették. Teljesítette a követeléseket, de visszavonó irata — mint azt a XVIII. századi Bod Péter megállapítja — „a maradék nemzetnél nem neki, hanem rosszakaróinak vagyon gyaláztatjokra“.

A megszegyentést nem élte túl sokáig. Még kérelmet intézett a hatóságokhoz, hogy jelöljenek ki alkalmas ifjút, akit ingyen megtanítana mesterségére, mert hazájának holta után is szolgálni akar. De erre már nem jutott ideje. Művészetét már nem tudta másoknak átadni.

Kívánsága mégis teljesült. Hazájának holta után is tud szolgálni. Példamutatását életében csak néhány trótársa értette meg, de tanításait ma valamennyien megfogadjuk, álmait valóra váltjuk. Szavai kétszázötvenéves távlatból töretlenül hangzanak ma is, szólnak mindnyájunkhoz, tanítanak mindannyiunkat.

Tiszteletet és megbecsülést várt kortársaitól. Nekünk íutott osztályrészsül, hogy ezt megadjuk neki.